

blematiseras. Kvinnor dricker, enligt många rapporter, hemma, eftersom det är stigmatiserande för dem att använda alkohol i offentligheten. Kvinnor som dricker hemmavid är utanför kontroll och tros därför vara utsatta för särskilda faror. Lättillgängligheten till alkohol är en fara, en annan är lådvinnerna, som anses locka just kvinnor i fördärvet. Resonemangen, som är mycket könssegregerande och hierarkiska för mina tankar till etnocentriska, antropologiska studier av ”de andra”, de som inte klarar moderniteten, de som inte kan stå emot utan faller mellan kategorier.

Men trots alla larmrapporter om kvinnors drickande är det männen som konsumerar mest alkohol, inte kvinnorna. Män dricker faktiskt dubbelt så mycket som kvinnor. Lågutbildade män dricker mer än högutbildade, medan lågutbildade kvinnor dricker mindre än högutbildade. Men mest intressant är ändå att alkoholkonsumtionen i Sverige minskar sedan 2004, detta trots en liberalare alkoholpolitik där inte minst nät-handel och egenimport av vin och öl är exempel på ökad tillgänglighet. Hembränningen, som ännu under min studenttid på 1970-talet var en viktig möjlighet att få tag i billig sprit, är väl en både omodern och onödig företeelse idag, eller?

Kvinnors drickande är alltså, visar författarna, kringgärdat av oskrivna regler och dessa tycks vara bestående trots att statistiken visar att problemen inte riktigt är av den dignitet som förbuden gör gällande. Även om kvinnor dricker betydligt mindre än män och även om lådvinnerna inte har medfört större alkoholberoende är kvinnor utpekade som särskilt utsatta. Då är det intressant att konstatera ytterligare en koppling som gärna görs, nämligen den mellan alkohol och (kvinnlig) sexualitet. Det finns en seglivad föreställning om att den kvinna som utsätts för sexuella övergrepp själv bidrar till brottet genom att vara berusad (och ”utmanande” klädd). Detsamma gäller inte männen. För dem kan det i stället vara förmildrande att de var berusade när övergreppen begicks. Då kan de ursäktas med att de inte förstod vad de gjorde eller att de inte uppfattade att kvinnan sa nej eller kanske ännu bättre: att de helt enkelt inte minns vad de gjorde.

Wiklund & Damberg har åstadkommit en både rolig, informativ och nyttig bok som jag rekommenderar till läsning. Men det är också en angelägen sammanställning av könsfördomar och åtskillnadsskapande mellan könen idag 2016. Som sådan är boken en sorglig påminnelse om hur sakta det går med jämställdheten och erkännandet av kvinnans lika rätt.

Agneta Lilja, Huddinge

Carina Lidström: *Berättare på resa. Svenska resenärers reseberättelser 1667–1829*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2015. 646 s., ill. ISBN 978-91-7331-694-1.

Resor av allehanda slag ger inte så sällan resultat i form av berättelser, ibland rapsodiska och kanske lite pliktskyldiga historier från det senaste semesteräventyret inför den närmaste vänkretsen, ibland i form av detaljrika och intrikata iakttagelser av mer systematisk karaktär inför en större läsar- eller åhörarskara. Reseberättelser kan ha olika funktioner, och resenären kan ha ett mer eller mindre uttalat syfte med sin resa.

Även berättelsen som sådan kan sorteras in i olika litterära genrer. Reseberättelsen och resenären ägnas även ett relativt stort akademiskt intresse inom olika vetenskapliga discipliner, till exempel inom idé- och lärdomshistoria och litteraturvetenskap. I den sistnämnda genren ser vi nu ett mycket omfattande och ambitiöst verk av Carina Lidström vid Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap vid Örebro universitet. Lidström fokuserar på perioden 1667–1829, från den senare halvan av den svenska stormaktstiden till och med senromantiken.

Periodindelningen motiveras av författaren med ett mycket praktiskt argument, nämligen med utgångspunkt i den systematiska katalogen vid Kungliga biblioteket i Stockholm, där reseberättelser som publicerats under denna period finns noterade. Enligt Lidström lär det inte finnas några tryckta reseberättelser skrivna av svenska resenärer i bok- eller broschyrform före 1667, och den bortre tidsgränsen motiveras med det

magiska året 1830, som betecknar inledningen på de liberala genombrotten inom litteratur- och presshistorien, inte minst genom tidningen *Aftonbladets* grundande av den liberale reformatorn Lars Johan Hierta. I den mån dessa publicistiska innovationer påverkat reseberättelsen som genre diskuterar inte Lidström, och kan säkert problematiseras. Men till författarens försvar kan anges att den valda perioden som sådan ändå sträcker sig över 164 år med omfattande samhällsförändringar inbegripna. Till undersökningens precision hör även att endast *tryckta* berättelser skrivna av resenären själv ingår, inte berättelser där en skribent beskriver någon annans berättelse.

De studieresor som genomfördes under perioden 1500–1800 var i form av peregrinationsresor, det vill säga ett slags bildningsresor där individen främst skulle beta av sedan generationer kända resmål för att befrämja dennes bildning. För de adelssöner som skickades ut, inte minst under 1600-talet, handlade det dock i hög grad om att utvecklas till dugliga hovmän i syfte att vara redo för en karriär inom byråkratin, diplomatin eller militären. Från slutet av 1500-talet växte den så kallade apodemiska litteraturen fram, det vill säga en litteraturgenre av instruktionsböcker för resenärer. Genren blev internationellt spridd och kunde bland annat bestå av en definition av själva begreppet peregrination, klassificeringar av ting som har med studieresor att göra, argument för och emot studieresande, religiösa råd, praktiska råd bestående av råd inför avresan, råd om uppträdande under resan samt råd inför hemkomsten samt systematiskt uppställda scheman över vad som bör undersökas. Den apodemiska litteraturen avvecklades kring sekelskiftet 1800.

Lidström ger oss inledningsvis en fyllig och intressant diskussion om reseberättelsen som genre och repertoar, där genrerepertoarbegreppet har uppkommit, delvis som en jämförelse med Ludwig Wittgensteins idé om familjelikheter. Besläktade individer kan likna varandra, vilket även texter som tar del av en och samma genre kan göra. Texterna är förvisso inte identiska men har ändå likheter som gör att vi kan påvisa dess släktskap. Reseberättelsens repertoar kan vara mycket varierande, vilket beror på

att dessa skrivs inom olika föränderliga kontexter. Repertoaren kan vara svårfångad, även om vissa sammanhang kan ge oss vetskap om hur de har tillkommit och brukats. Äldre reseberättelser har ofta tillkommit genom tydliga instruktioner och förväntade former, vilka sändebud och representanter för kyrkan, kronan, handelshusen och vetenskapsakademierna hade att förhålla sig till. Spridningen av dessa nämnda samhällsinstitutioner säger oss nutida läsare något om de mycket olika kontexter varur reseberättelserna har kommit till.

Författaren exemplifierar även med reseberättelsens varierande genrekontrakt, det vill säga de åtaganden som resenären gör gentemot läsaren samt de krav och utmaningar som klausulerna i genrekontraktet innebär. Lidström definierar genrekontraktet med reseberättelsen som informationstext med sanningskravet att väcka intresse och förundran, auktoritetskravet och förmedlingsperspektivet. Ett mer grundläggande krav är det självupplevda, alltså att de rön och iakttagelser som resenären gör faktiskt är dennes egna.

Det aktuella arbetet tar dock framför allt sin utgångspunkt i resenärsrollen, i personan. Berättaren, jaget, säger oss något väsentligt om hur reseberättelsens formspråk har varierat under perioden. Inom Lidströms egen disciplin, litteraturvetenskapen, används persona dels om såväl berättaren i en text som den fiktiva gestalt genom vilken författaren anses tala. Lidström utgår från villkoret att personan i reseberättelserna är formade av en specifik social kontext och att reseberättelserna i sig utgör ett led i skapandet av denna roll.

Huvuddelen av arbetet utgörs av de mycket detaljrika beskrivningarna och analyserna av de reseberättelser som Lidström exemplifierar med. Nämnas bör att verket är tämligen rikt kryddat med vackra och ofta illustrativa bilder i färg, vilket ger must och liv åt berättelserna, ibland kanske något förstärkande det exotiska, vilket i och för sig hör till perioden. Berättelserna är uppdelade i olika kapitel, vilka benämns ”Äventyraren”, ”Vår man på plats”, ”Vetenskapsmän på resa”, ”Naturalhistoria och naturalhistoriker” och ”Esteten”.

Stormaktstidens reseberättelser inleds med Nils Matson Kiöpings resa genom Asien och Afrika under 1640- och 50-talen, som i hög grad är inspirerad av medeltida och ännu äldre källor, där det avvikande och exotiska på avlägsna platser beskrivs. Till perioden hör även berättelser författade av de sjömän som varit i tjänst i det holländska Ostindiska kompaniet, däribland Olof Eriksson Willmans resa till Kina och Japan. Willmans mest utförliga beskrivning handlar om hans deltagande i en diplomatisk expedition till Nagasaki 1651–52, vilket lär göra honom till den förste svenske Japanskildraren. De reseberättelser som skrevs under 1600-talet skrevs inte primärt med tanke på publicering, snarare har dessa reseberättelser hamnat hos olika presumtiva utgivare som ansett dem vara av allmänt intresse för en större läsekrets.

Under frihetstiden börjar ett antal vetenskapliga berättelser att publiceras inom ramen för den nyinstittade Vetenskapsakademiens program för ”fäderneslandets kännning”, en för tiden utilitaristisk princip om ett nyttiggörande av de erfarenheter och kunskaper som resenärer kunde tänkas bidra med genom sina resor. Inventeringen av fäderneslandet utgjorde huvudsyftet för dessa resor, där observationen stod i fokus. Denna princip präglade även utrikesresorna, där Linnés inflytande inte går att komma förbi, då de flesta resorna har en naturalhistorisk inriktning. Här kan till exempel nämnas Pehr Kalms amerikanska resa, Fredrik Hasselquists resa till det ”Heliga landet” eller Pehr Osbecks ostindiska resor.

Om frihetstiden i hög grad kom att fokusera på naturalhistoriska och ekonomiska (uttalat nytto-betonade) resor kom det vetenskapliga resandet under den gustavianska tiden att breddas till att omfatta även till exempel filologiska och kulturhistoriska intresseområden. Här kan nämnas filologen Jacob Jonas Björnståhls resebrev med orientaliska språk som specialitet. Några av breven publicerades i Carl Christoffer Gjörwells *Kongl. Bibliotekets Tidningar om Lärda saker* och senare under titeln *Resa till Frankrike, Italien, Sweitz, Tyskland, Holland, Ängland, Turkiet, och Grekland* (1780–1784). De naturalhistoriska reseberättelserna fick dock fortfarande mest publicitet, då de linnéanska lärjungarna lät meddela sina erfarenheter och upplevelser i rese-

berättelsens form. Under den gustavianska tiden och under romantiken dominerade de vetenskapliga utrikesberättelserna, medan de inrikes ännu inte var så vanligt förekommande. Den linnéanska traditionen levde dock kvar, till exempel genom entomologen Johan Wilhelm Zetterstedts *Resa genom Sweriges och Norriges lappmarker, förrättad år 1821* (1822). Under denna tid förekom även reseberättelser som kan sorteras under estetik, det vill säga där resenärens ärende handlar om att beskriva vackra och dramatiska miljöer och landskapsvyer, men även arkitektur. Referenser till den samtida konsten och estetiska diskussionen finns närvarande i dessa berättelser. Då nyklassicismen formulerades hade den föregripits av lärda diskussioner om olika estetiska ideal i dialog mellan filosofer, författare, konstnärer och resenärer. Den estetiske resenären förhöll sig till dessa lärda samtal och reflexioner i sina reseberättelser. Här kan till exempel nämnas Carl August Ehrensvärds italienska resor i början av 1780-talet, och hans persona i dessa berättelser är närmast den konstfilosofiska. Till skillnad från de vetenskapliga resorna var Ehrensvärds estetiska resa inte utförd på uppdrag av någon annan än honom själv, som ett debattinlägg kring tidens estetiska och konstnärliga värden. Lidström menar att Ehrensvärds resor i hög grad var ett uttryck för ”scripted journey”, det vill säga att de upplevelser som resenären förmedlade bekräftade dennes förkunskaper och förförståelse av resmålet baserat på tidigare inläsning och andras berättelser. Ehrensvärd var även mån om att förmedla en vetenskaplighet genom att skapa auktoritet genom empiri, objektivitet och distans genom logiska resonemang och tesdrivande. Den vetenskapliga skärpan förmedlades genom en person med såväl moraliska anspråk som omdöme i estetiska frågor, vilket var i samklang med Gustav III:s smak.

En intressant slutsats som Lidström drar är att de flesta reseberättelser som diskuteras i hennes arbete inte ursprungligen var tänkta att publiceras. Snarare kom de att publiceras genom att en engagerad och intresserad utgivare ville sprida dem till en större läsekrets. Under frihetstiden tog förvisso Vetenskapsakademien initiativ till ett större antal resor av uttalad nyttokaraktär i akt och mening att resorna skulle resultera i be-

rättelser för publikation, men det var inte den enskilde som tog initiativ till publiceringen i sig. De estetiska resor som genomfördes under den gustavianska perioden resulterade även i ett antal berättelser, men dessa var i princip tilltänkta för en privat publik liksom ett antal reportage-liknande berättelser författade av privatpersoner. Mot slutet av undersökningsperioden blir det allt vanligare att dessa icke-specialiserade berättelser skrevs direkt för publikation. Under denna period ser vi även exempel på hur en och annan kvinnlig resenär publicerar sig, i regel inom den mer icke-specialiserade reportagegenren som börjat växa fram under slutet av 1700- och början av 1800-talet.

Ett så gediget och påkostat arbete som Carina Lidströms kring reseberättelsen som genre under drygt 160 år från stormaktstiden över frihetstiden, den gustavianska epoken till romantiken är inte helt enkelt att sammanfatta. Arbetet avslutas med en kronologisk bibliografi över de svenska reseberättelserna samt en fyllig beskrivning över det mycket omfattande forskningsläget kring reseberättelser. Författaren motiverar inledningsvis sin utförliga beskrivning av varje resa för sig med att flera av berättelserna är svåra att få tag i, men även att hon vill ge läsaren en rimlig möjlighet att bilda sig en egen uppfattning om hennes tolkningar. Det är en sympatisk hållning gentemot läsaren, även om utförligheten ibland kanske blir alltför deskriptiv och i vissa fall uppmuntrar till upprepning, vilket i viss mån förklarar den drygt 600-sidiga volymen. Men berättarglädjen och det breda litteraturhistoriska anslaget tar, trots dessa milda invändningar från min sida, överhanden.

Henrik Brissman, Lund

Louise Hagberg: *När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folkstro i samband med död och begravning.* Ersatz förlag, Stockholm 2015. 734 s., ill. ISBN 978-91-87891-28-1.

När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folkstro i samband med död och begravning kom

ut första gången 1937. I nytrycket har språket moderniserats något för att underlätta läsningen och ett kort förord av Jonas Engman, chef för Nordiska museets arkiv, har lagts till.

Louise Hagberg började arbeta på Nordiska museet 1891 och blev kvar där i fyrtio år. Hon knöts tidigt till museets folkminnessamling och var en skicklig upptecknare, som tillbringade mycket tid ute i fält. Trots att hon saknade formell akademisk utbildning, blev hon uppmärksam för sina forskningsgärningar och tilldelades år 1940 titeln filosofie hedersdoktor.

När döden gästar är en diger bok på hela 734 sidor (inklusive litteraturförteckning och register). Det är ett ambitiöst verk, där författaren går igenom traditioner och föreställningar kring döden i svenskt bondesamhälle med paralleller bakåt i tiden och till andra kultursfärer. Hagberg redogör både för de praktiska göromål som döden förde med sig, traditioner kring begravningens olika skeden och föreställningar förknippade med döden. Det är inte lätt att kortfattat redogöra för vad en bok som denna innehåller men jag skall göra ett försök att ringa in några av dess viktigaste områden.

Hagberg tar avstamp i föreställningar kring tiden innan döden inträffar och fortsätter med att berätta om synen på själva döendet. Bland annat berör hon förebud om död, att vaka hos den döende och dödskampen. Därefter ägnas flera kapitel åt tiden nära efter det att döden inträffat. Bön, stillhet och föreställningar om att den döde måste bindas på magisk väg (till exempel med sax och psalmbok på bröstet), själaringning och sorg är några av de många områden som tas upp.

Därefter följer flera innehållsrika kapitel om traditioner kring likets behandling innan begravningen, bland annat om likklädsel, likvisning, likkammare och likvaka. Minnet av den döde, hur graven förbereds och hur den döde bärs ut tas också upp och slutligen förstås ritualer kring begravning och jordfästning.

Fattigbegravningar och de så kallade nesliga och/eller stillsamma begravningar (självspillare, odöpta barn och så vidare) får var sitt kapitel. Platser förknippade med döden behandlas också